

ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО

УДК 346.2

А. О. Гелич,
кандидат юридичних наук, доцент

ГОСПОДАРСЬКА КОМПЕТЕНЦІЯ НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ

У статті аналізується господарська компетенція Національного банку України. Досліджуються межі участі Національного банку України у господарських відносинах та доводиться необхідність обмеження господарської правосуб'єктності його органу.

Ключові слова: господарська компетенція, Національний банк України, державне управління, правосуб'єктність.

Постановка проблеми та її актуальність.

Відповідно до статті 99 Конституції України на Національний банк України, як центральний банк держави, покладена досить важлива функція – забезпечення стабільності грошової одиниці – гривні. Крім того, Національний банк України є особливим суб'єктом правових відносин, оскільки з одного боку він є їх регулятором, з іншого – безпосереднім учасником. Саме тому, потребує дослідження межі господарсько-правової компетенції цієї установи.

Світова практика знає різні підходи до правового статусу центрального банку держави. Так, відповідно до порядку формування капіталу центральні банки можуть бути державними, де 100% капіталу належить державі (Німецький федеральний банк, Банк Росії) або, які були націоналізовані державою (Банк Англії, Банк Франції); іншу групу складають так звані акціонерні центральні банки, капітал яких сформований шляхом внесення коштів їх засновників (Федеральна резервна система США); а також змішані банки на основі спільної участі приватного сектору та держави (Банк Японії). Правовий статус центрального банку надає можливість робити висновки про доцільність його участі у господарських відносинах, його економічну самостійність та можливість здійснювати підприємницьку діяльність.

З огляду на це, метою статті є аналіз господарської компетенції Національного банку України, виходячи з його адміністративно-правового та господарського-правового статусу та обґрунтування належних меж його участі у господарських відносинах.

Виклад основного матеріалу. Складність дослідження обраної тематики спровокована багатоаспектністю правового статусу Національного банку України як учасника правових відносин, тому його права та обов'язки визначаються банківським, фінансовим, адміністративним, госпо-

дарським та цивільним правом. Насамперед слід зауважити, що правовий статус Національного банку України визначено Законом України «Про Національний банк України», відповідно до якого він є центральним банком України, особливим центральним органом державного управління, юридичний статус, завдання, функції, повноваження і принципи організації якого визначаються Конституцією та законодавством України. У юридичній літературі підкреслюється, що чинна правова природа Національного банку України вимагає подальшого теоретичного осмислення та наукового опрацювання [1, с. 183]

Участь у правових відносинах можлива для організацій, які мають правосуб'єктність. Внаслідок цього, статтею 4 Закону України «Про Національний банк України» передбачено, що Національний банк є економічно самостійним *органом* (курсив – А.Г.), який здійснює видатки за рахунок власних доходів у межах затвердженого кошторису, а у визначених цим Законом випадках – також за рахунок Державного бюджету України; є *юридичною особою* (курсив – А.Г.), має відокремлене майно, що є об'єктом права державної власності і перебуває у його повному господарському віданні; не відповідає за зобов'язаннями органів державної влади, а органи державної влади не відповідають за зобов'язаннями Національного банку, крім випадків, коли вони добровільно беруть на себе такі зобов'язання; не відповідає за зобов'язаннями інших банків, а інші банки не відповідають за зобов'язаннями Національного банку, крім випадків, коли вони добровільно беруть на себе такі зобов'язання. Крім того, Національний банк може відкривати свої установи, філії та представництва в Україні, а також представництва за її межами.

Таким чином, особливий правовий статус Національного банку України спричинений тим, що він є органом, тобто має відповідні адміністрати-

вні та регуляторні повноваження (суб'єкт владних повноважень), а також юридичною особою, тобто може бути суб'єктом господарювання. Таким чином, держава як багатоаспектне соціально-правове явище через систему відповідних органів має можливість брати участь у господарських відносинах шляхом надання таким органам статусу юридичної особи. Такий підхід у тому числі відповідає закріпленню у ЦК України правовим формам участі держави у цивільних відносинах (ст.ст. 167, 170). Слід погодитися, що статусу Національного банку України вказує на забезпечення недопущення незаконного втручання у його грошово-кредитну політику [4, с. 191].

Можливість поєднання публічних функцій Національного банку України та участі у приватноправових відносинах спричинена іншими функціями цього органу, відповідно до ст. 7 Закону України «Про Національний банк України». Зокрема, слід зупинитися на наступних функціях, реалізація яких потребує здійснення господарської діяльності: 1) монопольно здійснює емісію національної валюти України та організує готівковий грошовий обіг; 2) виступає кредитором останньої інстанції для банків і організує систему рефінансування; 3) представляє інтереси України в центральних банках інших держав, міжнародних банках та інших кредитних установах, де співробітництво здійснюється на рівні центральних банків; 4) забезпечує накопичення та зберігання золотовалютних резервів та здійснення операцій з ними та банківськими металами; 5) організує інкасацію та перевезення банкнот і монет та інших цінностей, видає ліцензії на право інкасації та перевезення банкнот і монет та інших цінностей; 6) бере участь у підготовці кадрів для банківської системи України; 7) здійснює методологічне забезпечення з питань зберігання, захисту, використання та розкриття інформації, що становить банківську таємницю; 8) здійснює відповідно до компетенції повноваження у сфері депозитарного обліку; 9) забезпечує облік і зберігання переданих йому цінних паперів та інших коштовностей, що конфісковані (заарештовані) на користь держави та/або таких, які визнані безхазяйними, для чого може відкривати рахунки в цінних паперах у депозитарних установах.

Таким чином, Національний банк України для виконання названих функцій має бути учасником господарських відносин як юридична особа. Виникає лише запитання щодо господарської компетенції цього органу та її співвідношення з гос-

подарською правосуб'єктністю його як юридичної особи.

Концепція господарської правосуб'єктності юридичної особи як суб'єкта господарювання не знайшла свого відображення у галузевому кодифікованому акті. Проте, на відміну від ЦК України, у ГК України не прослідковується структурний підхід до цієї проблеми. Так, у ст. 55 ГК України ведеться мова про реалізацію господарської компетенції (сукупності господарських прав та обов'язків) суб'єктами господарювання і лише у ст. 207 це поняття ототожнюється з спеціальною правосуб'єктністю як умови недійсності господарського зобов'язання.

У науковій літературі зауважується, що аналогічно до ст. 55 ГК України під господарською компетенцією органів державної влади або органу місцевого самоврядування слід вважати ту компетенцію, що охоплює сукупність юридичних прав та обов'язків відповідного органу у сфері господарювання, при чому істотною умовою виступає обставина, що ці права та обов'язки повинні бути цілеспрямовані на організацію господарської діяльності, регулювання її та управління нею [2, с. 42]. Безперечно, така позиція викликана недоліками ГК України як кодифікованого акту, оскільки майже 50 років тому В. К. Мамутов розмежовував категорії правоздатності та компетенції в межах дослідження державних господарюючих органів [3, с. 57].

Названий погляд на господарську компетенцію публічних органів влади спричинена конституційною засадою ст. 19 Конституції України, відповідно до якої органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України. Фактично йдеться про реалізацію принципу «заборонено все, крім дозволеного законом». Таким чином, свобода господарської (чи підприємницької) діяльності вони не мають.

З огляду на це, господарська правосуб'єктність є якісною ознакою суб'єкта господарювання, а господарська компетенція відповідні господарські права та обов'язки учасників господарювання, які мають владні повноваження відносно суб'єктів господарювання щодо державного регулювання господарської діяльності (ст. 12 ГК України) або публічного управління (ст. 22-24 ГК України).

Не маючи господарської правосуб'єктності у класичному її розумінні, Національний банк вступає у господарські відносини опосередкова-

но, у тому числі через створені ним юридичні особи. Найбільш яскравим прикладом є профільні вищі навчальні заклади Національного банку України, зокрема, Університет банківської справи, що об'єднує Харківський, Львівський, Черкаський і Севастопольський інститути банківської справи та Інститут магістерської та післядипломної освіти в Києві, а також Державний вищий навчальний заклад «Українська академія банківської справи» у місті Суми. Створення названих навчальних закладів є логічним продовженням функції Національного банку України щодо участі у підготовці кадрів для банківської системи України.

На додаток до названих прав, які кореспондуються функціями, ст. 71 Закону України «Про Національний банк України» передбачені обмеження його діяльності через наступний перелік заборон: 1) бути акціонером або учасником банків та інших підприємств, установ, крім передбачених законом випадків; 2) здійснювати операції з нерухомістю, крім тих, що пов'язані із забезпеченням діяльності Національного банку та його установ; 3) здійснювати торговельну, виробничу, страхову та іншу діяльність, яка не відповідає функціям Національного банку; 4) надавати кредити, позики юридичним та фізичним особам, крім випадків, передбачених цим Законом. Крім того, ці обмеження не стосуються: 1) набуття з метою покриття заборгованості Національного банку будь-яких прав та активів за умови їх відчуження в найкоротший строк; 2) випадків, передбачених статтею 42 цього Закону (здійснення окремих фінансових операцій); 3) участі у капіталах інших підприємств, установ, що забезпечують діяльність Національного банку; 4) виробничої діяльності Банкнотно-монетного двору, фабрики банкнотно-паперу та Державної скарбниці України, яка здійснюється відповідно до положень, затверджених Правлінням Національного банку; 5) виробничої діяльності державних підприємств, що входять до сфери управління Національного банку України, щодо виготовлення бланків цінних паперів, бланків для оформлення результатів надання адміністративних послуг (крім власних бланків органів виконавчої влади, інших державних органів), бланків документів, що посвідчують особу та підтверджують громадянство України, бланків документів, що посвідчують особу та підтверджують її спеціальний статус, бланків інших документів, які відповідно до законодавства потребують використання спеціальних елементів захисту, марок акцизного податку.

Проте, на практиці є приклад, коли Національний банк України вийшов за межі своєї господарської компетенції. Йдеться про створення товариства з обмеженою відповідальністю «Банківське телебачення» (ТОВ «БТБ»). Нині Національна рада з питань телебачення і радіомовлення на виконання постанови Генеральної прокуратури України призначила позапланову перевірку ТОВ «БТБ» (телеканал БТБ) на предмет дотримання статті 12 закону «Про телебачення і радіомовлення» на час створення телерадіоорганізації – тобто на предмет законності заснування телерадіоорганізації [5].

Не аналізуючи такі особливості ТОВ «БТБ», як статутний капітал (у розмірі 220000000,00 грн.), порядок прийняття рішення про створення цієї юридичної особи та розподіл прибутку від його діяльності, маємо на меті розглянути право Національного банку України на створення юридичної особи приватного права у формі товариства з обмеженою відповідальністю. Так, загальна норма ст. 167 ЦК України надає державі створювати юридичні особи приватного права, однак з посиланням на відповідну норму спеціального законодавства. Аналіз вище наведених норм Закону України «Про Національний банк України», надає зробити висновок, що такого права в межах господарської компетенції чи господарської правосуб'єктності у цього органу немає. Це не лише суперечить принципу ст. 19 Конституції України, а й функціям та принципам цього органу, який має виключно державну основу діяльності без можливості передання в якості приватного капіталу свого майна чи коштів.

Аналіз законодавчого регулювання та наукові погляди щодо статусу Національного банку України, дають можливість зробити наступні **висновки**. По-перше, Національний банк України є державним органом, на який покладається функція забезпечення стабільності національної валюти, а також регулювання банківської діяльності. З огляду на це, він наділений господарською компетенцією щодо зовнішнього впливу на господарські відносини (як регулятор відносин), так і господарською правосуб'єктністю щодо участі у договірних господарських відносинах, а також щодо створення юридичних осіб публічного права (як учасник відносин). По-друге, статус цього органу як юридичної особи не надає йому господарської правосуб'єктності у повному обсязі, оскільки це суперечить принципам його створення та діяльності, а також законодавством передбачені його компетенція та обмеження щодо участі у правових відносинах. По-третє, пот-

ребує подальшої наукової розробки господарсько-правовий статус Національного банку України в умовах побудови ринкової економіки з метою оптимізації його функцій та повноважень.

Література

1. Білик П. П. Організаційно-правові аспекти статусу Національного банку України / П. П. Білик // Право і суспільство. – № 1-2. – 2014. – С. 179-183.

2. Віхров О. П. Предмет господарського права за Господарським кодексом України [Електронний ресурс] / О. П. Віхров // Право та управління. – 2011. – № 1. – С. 37-44. – Режим доступу: www.nbuv.gov.ua/e-journals/prtup/2011_1/pdf/11vopgku.pdf.

А. О. Гелич

Хозяйственная компетенция Национального банка Украины

В статье анализируется хозяйственная компетенция Национального банка Украины. Исследуются пределы участия Национального банка Украины в хозяйственных отношениях и доказывается необходимость ограничения хозяйственной правосубъектности его органа.

Ключевые слова: хозяйственная компетенция, Национальный банк Украины, государственное управление, правосубъектность.

A. Helych

Economic competence of National Bank of Ukraine

Economic competence of National Bank of Ukraine is analyzed in the article. The scopes of National Bank of Ukraine' participation in economic relations are explored and the need to limit its economic legal authority.

Key words: economic competence, the National Bank of Ukraine, public administration, legal personality.

3. Мамутов В. К. О соотношении понятий компетенции и правосубъектности государственных хозяйственных органов [Текст] / В. К. Мамутов // Изв. вузов. Правоведение. – 1965. – № 4. – С. 56-63.

4. Машкіна Л. О. Механізм реалізації господарсько-правової політики Національного банку України / Л. О. Машкіна // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». – № 3. – 2014. – С. 184-193.

5. Наурада за дорученням ГПУ перевірить законність заснування каналу БТБ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.telekritika.ua/pravo/2015-05-21/107368>